

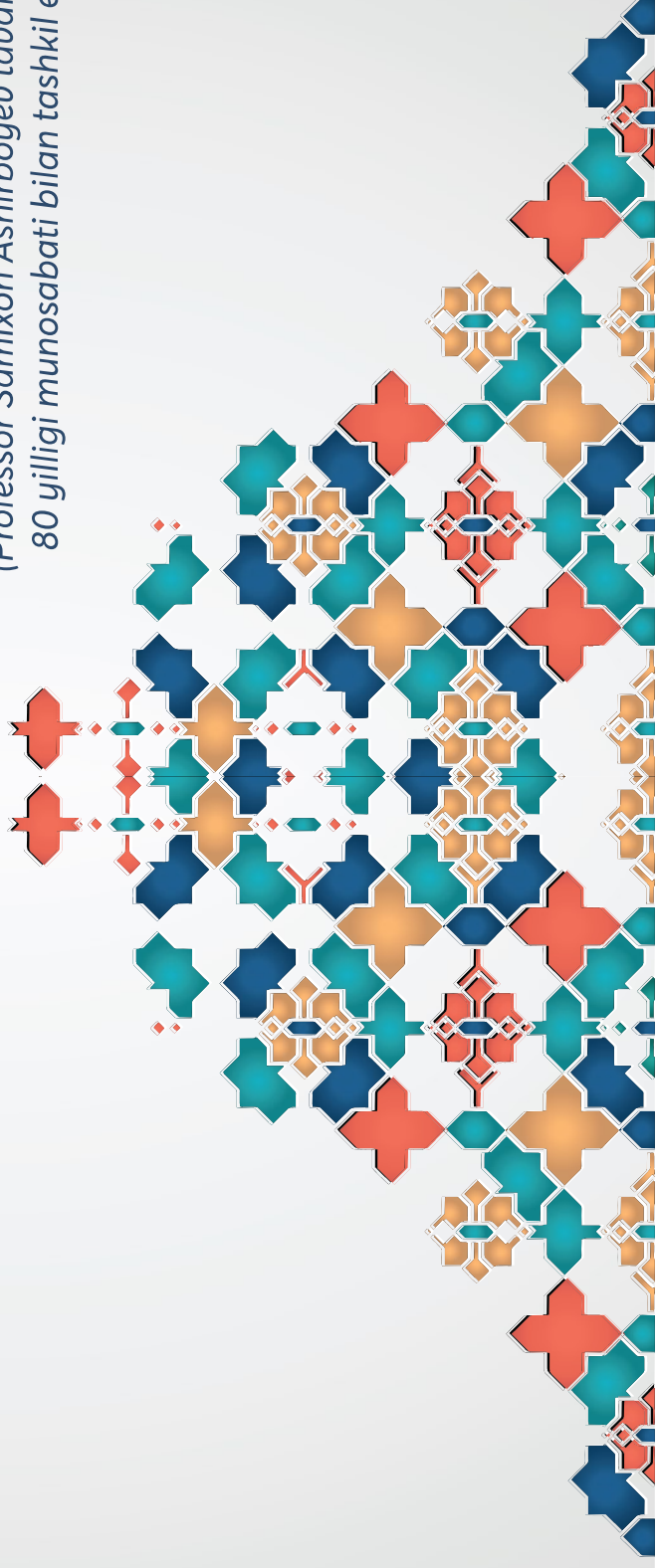

“O‘ZBEK FOLKLORI VA SHEVALARI TADQIQOTLARI: AMALIYOT, METODOLOGIYA, YANGICHA YONDASHUV”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy
konferensiya materiallari

2026-yil 23-may

*(Professor Samixon Ashirboyev tavalludining
80 yilligi munosabati bilan tashkil etilgan)*

“O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: *amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv*” mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari
/ Mas’ul muharrir: Sh.Sirojiddinov. – Toshkent, 2026. bet.

Mas’ul muharrir:
Shuhrat Sirojiddinov
filologiya fanlari doktori, akademik

Tahrir hay’ati:

Normurodova N.Z. filologiya fanlari doktori, professor;
Jabborov N.A. filologiya fanlari doktori, professor;
Ashirboyev S. filologiya fanlari doktori, professor;
Tilavov A.X. filologiya fanlari nomzodi, dotsent;
Xidraliyeva Z.R. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;
Aliqulova H.Q. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), katta o‘qituvchi;
Turdialiyev A.X. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;
Alimardanov E.I. filol.fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), kattao‘qituvchi;
Qodirov U.A., katta o‘qituvchi.

Ushbu to‘plamda Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O‘zbek tili va adabiyoti universitetida 2026-yil 23-mayda o‘tkazilgan **“O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: *amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv*”** mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari hamda filologiya fanlari doktori, professor Samixon Ashirboyevning tabarruk yoshi munosabati bilan yo‘llangan tabriklar o‘rin olgan.

To‘plam materiallaridan filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistratura va bakalavriat talabalari, shuningdek, keng o‘quvchilar ommasi foydalanishlari mumkin. Maqolalar sifati, mazmuni va haqiqiyliги uchun muallifning o‘zi javobgar hisoblanadi.

60	Saida NORMAMATOVA, Surxondaryo qipchoq shevalarida chorvachilik oid leksika	703
61	Feruza QOSIMOVA, O‘zbek dialektologiyasida qo‘llanilgan transkripsion belgilar tizimi	707
62	Dilnoza RAIMBERDIYEVA, “Oychinor” dostonining fonetik dialektizmlari tahlili	711
63	Shohida MAMARAJABOVA, Uzun tumani areali bo‘ylab qo‘ng‘irot shevalarining tarqalishi	713
64	Shahzoda MURODOVA, “Go‘ro‘g‘li” dostonlarida boshlanma	717
65	Mohidil RAJAMATOVA, Parkent tumani folklori namunalari tahlili	723
66	Holida HUSANOVA, “Zarbulmasal”dagi maqollar tahlili	726
67	Gulsevar TURSUNOVA, Anvar Obidjonning bolalar adabiyotiga qo‘shgan hissasi	730
68	Malika AMINJONOVA, Namangan o‘zbek shevalarining o‘zbek adabiy tiliga munosabati	735
69	Behruz BOBOYOROV, O‘zbek tilida blingvizm hodisasi va uning o‘rganilish talqinlari	739
70	Nazokat QODIROVA, Sayfi Saroyining "Guliston bit-turkiy" asari leksikasining tematik guruhlar	745
71	Shodiya QOSIMOVA, Muyassar XOLOVA, O‘zbek milliy korpusiga yozma matnlarni kiritishning metodologiyasi: tematik va metama’lumotli (Mingbuloq tumani misolida)	748
72	Muborak XAYDAROVA, Muyassar XOLOVA, Dialekt va nutq madaniyati	751
73	Muxlisa KUCHIMOVA, Mifologiyada hayvon obrazlarining badiiy ifodasi	754
74	Marjona TOG‘AY, “Qoraqayun” romanida qo‘llangan leksik dialektizmlar tahlili	758

MIFOLOGIYADA HAYVON OBRAZLARINING BADIYY IFODASI

ARTISTIC REPRESENTATION OF ANIMAL IMAGES IN MYTHOLOGY

Muxlisa KUCHIMOVA,

Folklorshunoslik va shevashunoslik yo'nalishi talabasi

10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/NYRV1065

Annotation. *This article analyzes the reflection of the image of an animal in the folklore of the Turkic peoples, the issue of tribal beliefs, and similar and different images in fraternal peoples.*

Key words. *animal, wolf, fox, totem, tribe, cult, legend, lineage.*

Turkiy xalqlar mifologiyasida uchraydigan kelib chiqishi haqidagi afsonalar aslida insonning yaratilishi bilan bog'liq. Biroq, bu ikkisi o'rtasida ko'pincha muhim farq bor. Yaratilish rivoyatlarida butun insoniyatning yaratilishi haqida so'z yuritilsa, nasl haqidagi rivoyatlarda ba'zi turk qabilalarining ajdodlaridan qanday kelib chiqqanligi haqida so'z boradi. Shuning uchun bu ikkinchi turdagi afsonalar ajdodlar kultlari bilan bog'liq.

Nasl haqidagi afsonalar yoki nasl haqidagi e'tiqodlarni ham o'z ichida guruhlariga bo'lish mumkin. Misol uchun, bu e'tiqodlarning ba'zilar otasiz nasl yoki otasiz tug'ilish mavzusi bilan bog'liq. Ulardan ba'zilar turli o'simliklardan yoki tabiat elementlaridan olinganligini ko'rsatadi. Ba'zi rivoyatlar hayvonlardan kelib chiqishi mavzusiga bag'ishlangan.

Turkiy qabilalar nuqtayi nazaridan bu nasl-nasab haqidagi afsonalar ichida asosan hayvonot-ajdod ona kultlari bilan bog'liq bo'lgan hayvon kelib chiqishi haqidagi afsona va e'tiqodlar haqida to'xtalamiz; Chunki, ayniqsa Sharqiy Turkistonda Uyg'ur davlatining ikkinchi marta tashkil etilishidan oldin turklar yashagan geografik muhit mifologiya va san'at tarixida hayvon unsurlarining muhim o'rin egallashiga sabab bo'lgan. Shu nuqtai nazardan, e'tiborga olish mumkin bo'lgan eng muhim hayvon bo'ridir. Bo'rilar chorvachilik va ovchilik bilan kun kechirgan Markaziy va Ichki Osiyo jamoalari tomonidan eng qo'rqqan hayvonlardan biri edi. Jismoniy kuchlari va shafqatsizligi tufayli ularga g'ayritabiiy kuchlar berilgan va ular qo'rquv bilan aralashgan hurmat bilan eslangan. Vaqt o'tishi bilan turklar o'zlarining turmush tarzi va bo'lining yashash tarzi o'rtasida o'xshashlikni ko'rdilar. Yarim o'troq turklarning o'troq janubiy qabilalar bilan kurashi bo'lining turmush tarziga o'xshardi. Shu sababli bo'ri turklar orasida juda hurmatga sazovor bo'lgan timsolga aylandi. Shunday qilib, bo'ri ramzida dasht hayoti va o'troq qabilalar hayoti o'rtasidagi farq paydo bo'ldi. Aniqlanishicha, bo'ri turklarga moyil bo'lgan jamoalarda totem, to'g'rirog'i substansiya bo'lgan. Bu totem g'oyasi Hunlar davrida ajdodlar kultiga aylandi. Kem vodiysidagi qabr toshiga chizilgan rasmda bu mavzuga aloqador xudo-bo'ri tasvirini ko'ramiz. Shu tariqa, osmondan kelib chiqqan va hayvon-ajdod timsoli bo'lgan bo'rilar tasvirlarini shaman asboblari va kiyim-kechaklarida, qoyatosh rasmlarida ham ko'rish mumkin.

Bo'ri nasl ramzi bo'lgan afsonalardan biri Vu-sunga tegishli. Bu yerda xudo tomonidan yaratilgan tushunchasi ajdoddan olinganlikka aylangan. Xitoy manbalarida bu afsonaning ikkita varianti mavjud.

Xan-Shuda Buyuk Jou-Chin (Yuechi) K'unmoning otasi Nan-tou-mini o'ldirish orqali Vu-sun o'lkalarini egallab olgani va Vu-sun xalqi qochib, Syun-nuga tobe bo'lganligi aytiladi. K'unmo o'sha paytda tug'ilgan. Fu-fu-pu-chiou-lin xo'jayini (Vu-sun hukmdori o'g'lining ustoz yoki tarbiyachisi Ögelning so'zlariga ko'ra) uni quchoqlab, o'tga yashiradi. Keyin u ovqat qidirish uchun ketadi. Qaytib kelgach, uni emizayotgan bo'rini ko'radi. Og'ziga go'sht tutgan qush (qoraqush yoki qarg'a, Ögelning so'zlariga ko'ra) uchib yuribdi. Lin Beyi o'zini xudo deb

hisoblaydi va uni Xsiung-nuga olib boradi. Ch'an-yu uni mehr bilan tarbiyalaydi [L. Ching 1987; 11].

Ushbu afsonaning biroz boshqacha versiyalari Xitoy yilnomalarida ham berilgan. Xuddi shunday Ti qabilalari ham xudo sifatida tasvirlangan xalarli bo'rining hukmdorning qizi bilan qo'shilishi natijasida vujudga kelgan.

Qag'anlik turk qabilalaridan biri bo'lgan Kao-che qabilasining erkak bo'rilardan kelib chiqqanligi haqida rivoyat bor. Ushbu afsonaga ko'ra, Kao-Che hukmdori juda aqlli bo'lgan qizlarini odamga emas, xudolarga bermoqchi bo'lgani uchun tepalikka tashlab ketadi. Biroz vaqt o'tgach, tepada kekxa bo'ri keza boshlaganida, qizaloq opasiga uni xudo deb o'ylashini va unga turmushga chiqishini aytadi. Opasi bormaslikni talab qilganiga qaramay, bo'riga uylangan qiz Kao-che xalqining paydo bo'lishini ta'minlaydi [Ögel 18].

Biz yuqorida aytib o'tgan qabilalarning bo'rilardan kelib chiqqanligi haqidagi rivoyatlari miloddan avvalgi III-I asrlarga to'g'ri keladi. Xun davrida asrlar oraliqida paydo bo'lgan.

Bo'rining kelib chiqishi haqidagi afsona Ko'kturklar orasida ham mavjud edi. Bu rivoyatlar Chou-shu va Suy-shu nomli xitoy manbalarida tasvirlangan va IV-VI oid asrlarga ishora qiladilar. Mish-mishlarga ko'ra, Ko'kturklarning ajdodlari Lin davlati tomonidan mag'lub bo'lgan. Qo'llari va oyoqlari kesilgan va botqoqdagi o'tlar orasiga tashlangan bola qoladi (bu Lop-Nor atrofida bo'lishi mumkin). Bolaga go'sht olib kelgan bo'ri undan homilador bo'lib qolganda, Lin davlatining odamlari bu bolani topib o'ldirgan. Biroq bo'ri qochib qutulib, Emel Esinning yozishicha, Kochoning shimoli-g'arbidagi g'orga boshpana olib, o'sha yerda o'n nafar bola tug'gan (Bu yerda mavzu G'or kulti bilan birlashadi. Ma'lumki, g'or yoki daraxt teshigi, Fors tilidagi O'g'uz Xoqon dostonidagi kabi ramziy ma'noda bachadonga ishora qiladi). Bu bolalardan biri Ashina deb ataladi va boshqalar tomonidan hukmdor sifatida tanlanadi. Ko'kturk nasl-nasabi bu bola va uning ukalaridan kelib chiqqan. Qayd etilgan rivoyat sodir bo'lgan har ikkala manbada ham asosiy voqealar bir xil. Esinning yozishicha, bo'rining o'g'li Ashinaning nabirasi Bumin xoqon sifatida 552 yilda vafot etgan, shuning uchun Chou-shudagi afsona V-VI asrlarga borib taqaladi. Bu asrlarga tegishli bo'lishi kerak [Ögel 18].

B. Ögel tomonidan rivoyat qilingan uchinchi rivoyatda Hunlar mamlakatining shimoliy hududlarida yashovchi o'n sakkiz aka-ukaning eng kattasi bo'ridan tug'ilgani aytiladi. Bu katta akaning avlodidan bo'lgan ikkinchi farzandning ismi Qirg'iz, to'rtinchisining ismi Turk edi. Ko'kturklar turkning o'nta xotinidan kelib chiqqan.

Bu afsonalar san'at tarixi doirasidagi asarlarda ham tasvirlangan. Milodiy 582-yilda qurilgan Bugut yodgorligining so'g'd yozuvi qismida bo'ridan sut so'rayotgan bola tasvirlangan bo'rtma bo'lib, Ko'kturklar sulolasining bo'ridan kelib chiqishi haqidagi afsonadan bir manzarani ko'rsatadi.

Turkistonning shimoli-g'arbidagi Ushrasana shahridagi Bunchikes saroyidan olingan uch fazali devor rasmda Ko'kturk xoqon avlodining bo'ridan kelib chiqishi haqidagi afsona tasvirlangani ham taxmin qilinadi. Birinchi rasmda pastki tanasi ko'rinadigan hukmdor o'z taxtida o'tirgan. Bu nuqta uning omadining bo'ri ekanligini ko'rsatadi. Taxtning o'ng tomonidagi yalang'och ayol Ashinaning onasini ko'rsatadi va uning ostidagi bo'ri bu ayolni ifodalaydi. Rasmning o'ng tomonida yangi tug'ilgan bola (turk) otasiga taqdim etiladi. Ikkinchi rasmda qo'llari va oyoqlari kesilgan Ko'kturkning Lin mamlakati erkaklaridan bo'ri tomonidan qutqarilishi tasvirlangan. Bo'ri qornida yaralangan Ko'kturkning bolasini ko'tarib yuribdi. Pastki qismidagi rasmda (Romus Romulus haqidagi Rim afsonasini ham eslatadi) birinchi Ko'kturklarning onalari bo'ridan sut so'rib tug'ilgani tasvirlangan.

Bu afsonalarning barchasi bo'rining turli ramziy ma'nolarga ega bo'lishiga sabab bo'lgan. Bo'rining ramziy qo'llanma ekanligi ham shu masala bilan bog'liq. Buning eng yaxshi namunasini O'g'uz xoqon dostonida ko'ramiz:

O'g'uz xoqon g'azablanib, unga hujum qilmoqchi bo'ldi; U bayrog'ini ko'tarib, askarlar bilan bir tog' etagiga keldi. Chodirini tikib, jimgina uxlab qoldi. Tong otishi bilan O'g'uz xoqonning chodiriga quyoshdek nur kirdi. O'sha yorug'likdan osmon mo'ynali va osmon yolli

katta erkak bo‘ri chiqdi. Bu bo‘ri O‘g‘uz xoqoniga murojaat qilib: “Ey o‘g‘uz, sen Urunga yurish qilmoqchisan, ey O‘g‘uz, men sendan oldin yurishni xohlayman”, dedi. Shundan so‘ng O‘g‘uz xoqon chodirini tikib, jo‘nab ketdi. Qarasa, askarning oldida osmon mo‘ynali, yolli katta erkak bo‘ri ketayapti, qo‘shin esa bo‘rining orqasidan ketibdi. Osmon sochli va osmon yolli bu katta erkak bo‘ri bir necha kundan keyin to‘xtadi. O‘g‘uz xoqon ham askarlari bilan birga turdi. Itil Murendagi jangda g‘alaba qozongan O‘g‘uz xoqon yana osmon sochli, yolli erkak bo‘rini ko‘rdi. O‘sha bo‘ri O‘g‘uz xoqonga: “Endi, O‘g‘uz, sen bu yerdan askarlar bilan yurib, xalq va xo‘jayinlarni ol, men senga old tomondan yo‘l ko‘rsataman”, dedi. Tong otishi bilan O‘g‘uz xoqon askarning oldida erkak bo‘ri yurganini ko‘rib, xursand bo‘lib, olg‘a yurdi.

O‘g‘uz xoqon dostoni aslida 24 o‘g‘uz qabilasining kelib chiqishi haqidagi afsonadir; Chunki O‘g‘uz xoqonning yer va ko‘k qizlari bilan turmush qurishi natijasida tug‘ilgan bolalardan kelib chiqqan. Rashiddinning “Jomi ut-Tarovih” (XIV asrning birinchi choragi) nomli ikkinchi jildida “O‘g‘uz Xoqon” dostonining yana bir varianti mavjud. Bu yerdagi islomiy rivoyatda o‘g‘uzlarning ajdodlari Nuh payg‘ambarning to‘ng‘ich o‘g‘li Yofasga nisbat berilgan. Rivoyatlarga ko‘ra, Nuh payg‘ambar yerni o‘g‘illari o‘rtasida taqsimlaganda, sharqiy viloyatlar va Turkistonni to‘ng‘ich o‘g‘li Yofasga bergan.

Bo‘ridan kelib chiqishi haqidagi afsonalarning turli izlari islomdan keyin saqlanib qolgan va Anadoluga ham yetib kelgan. Buning qiziqarli misolini Ossuriyalik Mixailning asarida topish mumkin. Bu muallifning yozishicha, turklar sharqdan g‘arbga qarab yura boshlaganlarida, qarshisida itga o‘xshagan hayvonni ko‘rgan. Bu jonivor yursa, ular ham yurar edilar, turganida esa turib, qarorgohlarini qurdilar.

Osiyo turk jamoalarida boshqa hayvonlardan kelib chiqqanlik haqidagi dostonlar ham mavjud. Bu hayvonlardan biri otdir. Arxeologik dalillar shuni ko‘rsatadiki, ajdodlarga sig‘inish prototurk va xunlarda keng tarqalgan. Ushbu dastlabki davrlarda ot muqaddas hayvon bo‘lib, ba‘zi qabilalar o‘zlarining kelib chiqishiga ishonishgan. U.Xarva (Xolmberg) ba‘zi yoqut qabilalari o‘zlarini oq belgili otlardan kelib chiqqan deb hisoblaganliklarini tushuntiradi. B.Ogel xitoy manbasi Liao-Shihga asoslanib, turklarga o‘xshab, Xitan davlatining asos solishi haqidagi afsonada bir kishi, xitanlarning ajdodi oq ot minganligi va bu ot va ho‘kiz aravasini haydagan birinchi onaning qo‘shilishidan xitan qabilasi paydo bo‘lganini aytadi. Shu boisdan ham birinchi zikr etilgan sakkiz qabila kuz va bahor fasllarida o‘zlari ishongan xudoga oq ot va bo‘z sigirni qurbonlik qilganlar.

Buryat dostonlarida shomonning ruhiga uylanib, shaman otlaridan birining toychoq bilan juftlashishi natijasida tug‘ilgan sakkiz oyoqli otga minadigan ayol kam bo‘lib, buryatlarning qo‘riqchi ruhi hisoblanishi kabi masalalar otning nasl ramzi bilan munosabatini ko‘rsatishi mumkin.

Islom dinidan keyin rivoyatlarda shomonist yoqutlar bo‘z sigirni muqaddas ajdodlari qatoriga qo‘yganliklarini ko‘ramiz. Eberxardning topilmalariga ko‘ra, Xitoyning shimolidagi qabilalarda sigir yoki chorvachilik kulti mavjud bo‘lgan. Yen-Chi (Qora Shar) shimolida yashovchi Cyegu xalqi kelib chiqqan ajdodning ramzi sigir edi. Mish-mishlarga ko‘ra, ularning ajdodlari sigir bilan g‘orda yashagan.

Xuddi shunday, xitanlar ham ota-bobolariga oq va qora ho‘kizni qurbon qilishgan. Xitanning kelib chiqishi afsonalarida ot mingan erkak va qoramol tortgan qiz ikki daryoning qo‘shilishida uchrashib, turmushga chiqdi. Yuqorida aytib o‘tilganidek, bular xitanning sakkizta qadimgi qabilalarining ajdodlari bo‘lgan.

Burgut, kalxat, lochin va qirg‘iy kabi qushlar turk mifologiyasida nasl bilan bog‘liq muhim ramziy hayvonlardir. Bu hayvonlarning ajdodlari yoki hayvonlarning onasi bo‘lib, ulardan olingan deb ishoniladi. Shu sababli, bu yirtqich qushlar ham muqaddasdir.

Yoqutlarning zodagon qabilalarining ajdodi burgut edi. Teleutlar orasida merkutlar qora burgutdan, Yurtas qabilasi esa oq boshli burgutdan kelib chiqqan deb hisoblagan. Xuddi shunday, tadqiqotchilar tomonidan Qal‘a hukmdori Li-ko-yung burgut uyasida tug‘ilgani va venger Arpad sulolasi burgutdan kelib chiqqanligi kabi turli ma‘lumotlar aniqlangan.

Ba'zi hayvonlar, masalan, burgut, biz ilgari to'xtalib o'tgan nasl haqidagi afsonalarning yana bir jihatiga ishora qiladi. Ba'zan qabila naslidan tashqari, shaman, hukmdor, qahramon tipidagi odamlar ham burgut yoki boshqa hayvonlardan kelib chiqishi ham kuzatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ashirov A.A. O'zbek xalqi an'anaviy turmush tarzida qadimiy diniy e'tiqodlar (Farg'ona vodiysi materiallari asosida). Tarix fan. dok. diss. – T.: 2008.
2. Jo'raev M. O'zbek xalq samoviy afsonalarining tarixiy asoslari. Filol. fan. dok. dis. – T.: 1996. – B. 294.
3. Mamatqulov M.R. Qadimgi turkiy adabiyotda janrlar poetikasi (Moniylik she'rlari va «Devoni lug'otit turk» asari asosida). Filol. fan. nom. dis. – T.: 2004.
4. O'zbek xalq tarixiy afsonalarining o'ziga xos xususiyatlari, genezisi, va tasnifi. Filol. fan. nom. dis. – T.: 2003. – B. 139.
5. Rahmonov N.A. O'rxun-Yenisey yodnomalari va turkiy eposlar. Filol. fan. dok. dis. – T.: 1991.
6. Jo'raqo'ziyev N. I. Qadimgi turkiy yozma yodgorliklar va turkiy folklorda kosmogonik mifologiya. Filol. fan. dok. dis. – T.: 2018.